

УДК 282

Мороз В.,*здобувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

ЦЕРКВА ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ У СВІТІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ПОТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬНОГО ВЧЕННЯ УГКЦ

У статті досліджується соціальна доктрина УГКЦ у контексті вчення Церкви про мораль, покликання християн до громадської активності та концепції християнського патріотизму.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, соціальна доктрина, християнська мораль.

Церковь и ее задание в мире: к вопросу о потенциале общественного учения УГКЦ

В статье исследуется социальная доктрина УГКЦ в контексте учения Церкви о морали, призвание христиан к общественной активности и концепции христианского патриотизма.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, социальная доктрина, христианская мораль.

A church and its task is in the world: to question about potential of public studies of UGKC

In the article the social doctrine of UGKC is probed in the context of studies of Church about a moral, calling of Christians to public activity and conception of Christian patriotism.

Key words: Ukrainian Greco-catholic church, social doctrine, Christian moral.

Соціальна доктрина церкви (СДЦ) – обов’язкове для християн учення, через яке церква впливає на суспільство. Відповідно, євангелізаційна місія церкви полягає у навчанні і поширенні СДЦ, де до свідчення про Христа-Спасителя додається необхідність щоденної праці й боротьби за справедливість. Церква наголошує, що це не другорядна справа, а осердя її служіння, в якому вона “не намагається збудувати чи формувати суспільство, а, радше, апелювати до сумління і формувати його” [37, с. 55, 58, 63]. Така діяльність церкви тісно переплітається із відповідною активністю зі сторони держави, що часто призводить до конфліктів на кшталт звинувачення церкви у втручанні в політичний

процес чи держави – у втручанні в релігійне життя. Державно-церковні відносини в Україні ускладнюються відсутністю їх усталеної моделі, доказом чого, зокрема, є неодноразові спроби змін законодавства. Безрезультатність цих законодавчих ініціатив – свідчення відсутності компромісу між суб'єктами політичного та законодавчого процесу – актуалізує проблему розуміння ролі церкви у суспільстві, що неможливо без ґрунтовного вивчення СДЦ. Особливо примітним цей дискурс є тоді, коли перетинаються інтереси держави і Римо-католицької церкви, яка розробила чітку СДЦ й почасти виступає опонентом і критиком держави. В Україні актуальність питання зростає з огляду на те, що католицтво тут представлене передусім УГКЦ, вчення якої має свої особливості у порівнянні з СДЦ, що її пропонує Ватикан.

Тема суспільної ролі церкви загалом, зокрема її співвідношення з державою, відношення до політичних процесів, стала предметом вивчення В. Бондаренка, С. Головащенко, В. Єленського, А. Колодного, Н. Мітрохіна, О. Недавньої, С. Плохія, О. Сагана, К. Щоткіної, П. Яроцького [1; 2; 3; 7; 14; 15; 16; 42; 49; 58; 66]. В УГКЦ питання взаємовідносин церкви і держави: проблеми демократії, громадянського суспільства, “симфонії”, піддали рефлексії, зокрема, о. І. Гаваньо, П. Гусак, о. С. Кияк, М. Маринович, о. І. Музичка [5; 6; 8; 39; 40; 41]. Водночас, як зазначив В. Бондаренко, в усвідомленні відносин між релігією і політикою, церквою і релігійним життям в Україні майже неподільно панує таке сприйняття, коли політики намагаються використати Церкву заради досягнення своєї мети [3, с. 25]. Тож актуальним є розкрити потенціал СДЦ УГКЦ у контексті політичного життя суспільства, показати ймовірні наслідки реалізації морального вчення церкви у політичній площині. Мета дослідження зумовлює його завдання: висвітлити концепцію державно-церковних відносин, викладену у СДЦ, з'ясувати зміст місії, яку згідно із соціальним вченням, виконує УГКЦ; проаналізувати вчення про необхідність громадської активності християн, християнський патріотизм, особливості бачення церквою суспільної місії духовенства та мирян.

Згідно із СДЦ, церкві – “містичному тілу Христа” – належить учительська роль. Через те, що церква є “скликанням” усіх людей до спасіння, вона є за своєю природою місіонерською, тобто повинна бути активною [36, с. 192-193]. Вона вбачає своїм завданням формувати суспільство згідно з “законом Божим” і це впливає зі спільного для усіх християн бачення, що місія церкви є не політичною, економічною чи соціальною, а релігійною [37, с. 55-56; 13, с. 546]. У католицькому вченні церква є тим місцем, де людство має віднайти єдність і спасіння,

наголошується, що вона є наднаціональною структурою [26, с. 157; 36, с. 53, 197-198, 214, 311; 57, с. 590]. Це можна зрозуміти як вияв теократизму і папоцезаризму, що, часто закидають Римо-католицькій церкві. Однак такі твердження спростовує СДЦ, де йдеться, що церква – не політична спільнота і не залежить від жодної політичної системи. Нормою в сучасному вченні УГКЦ є автономія та незалежність церкви і держави, які водночас повинні служити одному суспільству [4, с. 146; 32, с. 292; 37, с. 45-46; 54, с. 591; 56, с. 533; 60, с. 61, 63; 65, с. 626-627].

У СДЦ Римо-католицька церква позиціонує себе захисником трансцендентного характеру людини, якому належить проповідувати загальнолюдські, як наголосив Глава УГКЦ Л. Гузар, принципи моралі, а також те, що стосується суспільного порядку, й оцінювати всі людські вчинки. У цьому місії церкви відрізняється від політичної влади, адже державна влада, згідно із СДЦ, ніколи не може встановлювати моральних норм, а тільки цивільні закони. Таке обмеження покликане вберегти суспільство від загрози тоталітаризму і лібералізму [9, с. 356; 36, с. 471, 474, 516, 551-552; 37, с. 46; 52, с. 196; 59, с. 270-271]. Вочевидь, з огляду на секуляризаційні процеси, церква намагається безпосередньо не втручатися в такі сфери суспільної активності, як політика чи економіка. Та це не перешкоджає висловлювати їй власну думку, щоб показати, що у своїх рішеннях кожна людина або утверджує християнські цінності, або заперечує їх [36, с. 551; 37, с.132].

Згідно з ученням церкви, людина створена для вічного блаженства і її мета – спасіння душі та освячення світу, тобто покращення його згідно із нормами християнської моралі [4, с.146; 37, с. 45]. Оскільки людина є істотою не тільки духовною, а й тілесною, її рух до спасіння залежить також від матеріальних умов. Останні можуть пришвидшити або сповільнити рух людини до Бога. Втім, умови життя повинні покращувати самі ж люди – для цього вони й утворюють державу, що має забезпечувати гідний рівень життя громадянам [17, с. 267; 27, с. 466]. У цьому твердженні – величезний потенціал для розвитку громадянської активності, адже спонуки віри є більш дієвими, аніж будь-який зовнішній примус. І тут УГКЦ бачить себе аж ніяк не соціальною установою, що має виховувати “слухняних невільників” і бути доброчинною організацією. Своє завдання вона вбачає у тому, щоб виховувати свідомих громадян, людей, які будуть чесними, відданими і відповідальними у будь-якій професії чи справі [12, с. 523-524; 19, с. 448; 25, с. 226; 26, с. 155-156; 37, с. 53, 63; 52, с. 195-196; 55, с. 529]. На важливості “виховної” функції церкви наголошують і релігієзнавці [3, с. 26, 28; 16]. Однак церква не обмежує свою роль виховання окремих людей, – вона

бачить себе вихователем суспільства і нагадує, що суспільно-політичні процеси повинні відбуватись у рамках моралі. Дотримання таких умов, згідно із вченням УГКЦ, дасть можливість задовольнити основні потреби кожного громадянина та законні інтереси держави [26, с. 162; 30, с. 303].

Особливістю соціальної доктрини УГКЦ у порівнянні із загально-католицьким суспільним вченням є те, що вона офіційно позиціонує себе як церква українського народу, а в її богослов'ї важливе місце посідає тема християнського патріотизму: любові і поваги усіх народів, але особливо – до свого. Свою місію підтримувати народ УГКЦ бачить усюди, де є українці [43, с. 67; 53, с. 167; 61, с. 42, 43]. Християнський патріотизм УГКЦ пропонує як альтернативу до радикального націоналізму, що будується на запереченні прав та ідеалів інших спільнот. Тож поліетнічність у державі пропонується розглядати як багатство, а не прокляття, з яким потрібно боротися. Поняття християнського патріотизму, у свою чергу зобов'язує християн будувати “Рідну хату” – правову державу [10, с. 174; 17, с. 268].

УГКЦ усвідомлює те, що церква є потужним інтегральним фактором у житті нації [48, с. 295]. Так, знаковим є звернення пастирів УГКЦ до вірних, оголошене до проголошення Декларації про державний суверенітет України, щоб вони працювали для здобуття повної незалежності. Заклик голосувати за незалежність церква оприлюднила і перед референдумом 1 грудня 1991 р., Тобто УГКЦ, будучи Римо-католицькою церквою, постулює свою особливу причетність не тільки до українського народу, а й до його держави, аргументуючи позицію тим, що українці, як і інші народи, мають право на повну державну суверенність і незалежність [11, с. 36; 20, с.51; 62, с.83]. Зрештою, як пояснює А. Юраш, підтримуючи прагнення до незалежності, УГКЦ не могла не відгукнутися на політичні процеси, які сприяли її відновленню [65, с. 629]. Відновлення церкви проходило не тільки паралельно, а й завдяки відновленню державності.

Утім, як не дивно на перший погляд, учення УГКЦ про патріотизм та його реалізація зустрічають нерозуміння чи опір окремих суспільних сил. Це можна побачити у використанні “церковно-сепаратистських ідеологем” стосовно церкви і звинувачення УГКЦ у “серапатизмі”. К. Щоткіна пояснює це тим, що в Україні держава намагається використати церкву як інститут, що займається вихованням громадян у чітко визначеному дусі – національному і традиційному. УГКЦ, на думку дослідниці, критикують як церкву, яка піддається ідеологізаторським впливам менше, аніж деякі інші [64, с. 12]. Зрештою історія подає багато

прикладів, коли держава намагалася використовувати Церкву в цілях, далеких від ідеалів християнства. Пояснення сучасної ситуації, на нашу думку, варто шукати у тому напрямку, що націоналізм і релігія, так само як і релігійний націоналізм, як пише С. Плохій, стали важливими факторами у пошуках нової ідентичності для пострадянських народів. Зокрема, за спостереженнями В. Єленського, у європейських державах колишнього соцтабору зміни у сфері, де релігія стає чинником національної, а часом і політичної ідентифікації, суспільно-громадською силою, вагоміші, ніж у сфері індивідуальній. Отож неприйняття греко-католицького варіанту християнського патріотизму можна тлумачити не тільки як нерозуміння цього явища взагалі, а як протистояння одного варіанту християнської ідентичності, що претендує на домінування в українському суспільстві – іншій ідентичності. Зрештою, фрагментарність українського релігійного поля є важливим застережним фактором від того, що в Україні не утворилася власне державна церква як інструмент у руках світської влади [14, с. 10; 16, с. 35-36; 49, с. 12]. На увагу в даному контексті заслуговує те, що УГКЦ заявляє про неналежне засвоєння факту відновлення державності українською церковною свідомістю і що на порядку денному – потреба знову чітко визначити як відмінності, так і сфери спільної дії (симфонії) церкви і держави в служінні Божому народові. Глава УГКЦ Л. Гузар окремо зауважив, що “належної уваги потребує усталена впродовж століть в окремих гілках Київської церкви традиція внутрішньої свободи церкви від впливів і тиску з боку державних структур, а відтак переорієнтування церкви на працю для народу” [9, с. 356; 46, с. 310].

Церква наголошує, що людина повинна не тільки вірити, а й дотримуватися того, у що вірить [36, с. 15, 471, 474, 488; 37, с. 56-57]. Глава та ієрархи УГКЦ застерігають, що було б великою помилкою, якби українські католики лишень сподівалися якоїсь нагороди за терпіння катакомбної Церкви вже на землі, адже “Бог постійно очікує послідовного здійснення його заповідей” [63, с.73-74]. Разом із тим представникам священства офіційно заборонено брати участь, наприклад, у виборах до органів влади у якості кандидатів чи агітувати за якогось кандидата або політичну силу. Причина – те, що принципи християнської віри неможливо вмістити в одній політичній платформі. Варто зауважити, що у справі балотування священників УГКЦ дійшла до цього класичного католицького постулату поступово. Заборону цілком раціонально пояснюють тим, що членами церкви є люди різних поглядів і підтримка зі сторони священства якоїсь однієї політичної сили, може призвести до її дискредитації. Отож священник має право на особисті погляди і вподобання, але повинен їх чітко

відділювати від позиції церкви [21, с. 165; 28, с. 471; 29, с. 316; 34, с. 97, 99; 35, с. 318; 37, с. 348-349; 38, с. 244; 45, с. 322; 47, с. 171; 50, с. 314; 51, с. 355]. Утім, заборона підтримувати конкретні партії не знімає з учительства церкви завдання давати моральну оцінку суспільним реаліям і цих застережень, вимог доктрини та власного сумління миряни-католики зобов'язані дотримуватися [37, с. 347].

Тож місія учительства церкви – показувати людині, що має бути і що вона насправді робить. Змінювати, покращувати земний світ, згідно із СДЦ, покликані передусім миряни, які перебувають немов би “на передовій” життя церкви, займаючись світськими справами [36, с. 227, 235]. Вони повинні обирати найкращі шляхи виконання цього завдання. Церква зобов'язується гарантувати, що миряни діють із власної ініціативи з співгромадянами [36, с. 556]. Власне, це УГКЦ вдається не завжди, але тенденція до сепарування політичних справ від справ церковних є домінуючою.

Оскільки УГКЦ засуджує клерикалізм і симбіоз церкви з державою, але, водночас, не відсторонюється від суспільної активності, вона повинна шукати інших шляхів для того, щоб бути чинником життя спільноти: громадянського суспільства, нації і держави. Раціональним способом зробити це, є дієво долучити до церкви мирян [36, с. 227, 90-902, 235; 37, с. 147]. Але “для того, щоб отримати суспільні зміни, які б справді стали на службі людині, треба звернутися до духовних і моральних здібностей особи і до постійної вимоги її внутрішнього навернення” [36, с. 25; 37, с. 208-209]. Тож не дивно у СДЦ є заувага, що навіть отці церкви більше наполягають на необхідності навернення і трансформації сумління вірних, аніж на зміні соціального і політичного устроїв свого часу [37, с. 207]. Усвідомити необхідність змін повинні самі люди і тільки тоді вони можуть захотіти покращити земне життя. Миряни “повинні особливо усвідомлювати дедалі чіткіше не лише свою належність до церкви, а й те, що вони є церквою” [4, с. 145; 33, с. 19; 36, с. 227]. Водночас католикам рекомендують старанно розрізняти права й обов'язки, які їм належать як членам церкви, від тих, які вони мають, як члени світського суспільства. Християни, згідно із СДЦ УГКЦ, повинні прагнути гармонійно узгодити всі ці права, пам'ятаючи, що у всіх земних справах вони повинні керуватися сумлінням [18, с. 282; 22, с. 488; 23, с. 461; 26, с. 155; 31, с. 260; 36, с. 229-230; 44, с. 566; 57, с. 590].

Відтак, соціальне вчення УГКЦ бачить місію церкви у тому, щоб змінювати світ у сторону морального вдосконалення, адже мораль, згідно із СДЦ, об'єктивно впливає із людської природи, а не є наслідком суспільної угоди. Власне, для виконання місії церкви у змінних

умовах суспільного життя і створена її соціальна доктрина, навчання якої набуває особливої важливості з огляду на те, що церква – це усі християни. Дотримання соціального вчення церква вважає необхідною умовою як індивідуального щастя, так і суспільної гармонії і в межах цього завдання, будучи глибоко закоріненою в українських реаліях, УГКЦ пропонує своїм вірним і загалом людям доброї волі концепцію християнського патріотизму. Остання є оригінальним явищем у межах католицької СДЦ і зобов’язує християн не тільки любити свій народ, державу, але й активно обстоювати християнські цінності у щоденному житті. Власне, на це і спрямоване розрізнення обов’язків людини як християнина і як громадянина.

Сучасне соціальне вчення УГКЦ має значний потенціал для розбудови в Україні громадянського суспільства, адже, з однієї сторони, зобов’язує громадянина дбати про спільноту, до якої він належить, а з іншої – застерігає державу як від спокуси загального контролю над своїми громадянами, тобто тоталітаризму, так і від надмірного відсторонення із суспільного життя – лібералізму. У цьому відношенні перспективними для подальших досліджень є концепція симфонії держави та церкви, вчення про ієрархію суспільних цінностей і призначення політичного життя у СДЦ УГКЦ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондаренко В. Міжправославний конфлікт на Україні : витоки, стан і шляхи подолання / Віктор Бондаренко // Людина і світ. – 1991. – № 3. – С. 2-10.
2. Бондаренко В. Непомильний принцип : чини за законом / Віктор Бондаренко // Релігійна свобода : історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. Науковий щорічник / За заг. ред. Колодний А. М. – К. : Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, 1998. – С. 56-60.
3. Бондаренко В. Релігія і політика / Віктор Бондаренко // Людина і світ. – 1998. – № 2. – С. 25-28.
4. Вступне слово Єпископа-помічника Глави УГКЦ Любомира Гузара на відкритті Другої сесії Патріаршого Собору УГКЦ // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 144-148.
5. Гаваньо І. До державно-церковних відносин в Україні / отець Іван Гаваньо // Богословія (Українське богословське наукове товариство, Львівська богословська академія). – 1999. – Т. 63. – Кн. 1-4. – С. 244-248.

6. Гаваньо І. Симфонія Церкви і держави / отець Іван Гаваньо // Богословія (Українське богословське наукове товариство). – 1997-1998. – Т. 61-62. – Кн. 1-8. – С. 229-241.

7. Головащенко С. Церква у суспільстві : історичні корені і сучасні проблеми / Сергій Головащенко // Людина і світ. – 1991. – № 6. – С. 5-12.

8. Гусак П. Християнська етика та політична діяльність / Петро Гусак // Богословія (Українське богословське наукове товариство, Львівська богословська академія). – 2001. – Т. 65. – Кн. 1-4. – С. 329-337.

9. Доповідь блаженнішого Любомира на семінарі “Законодавство України про освіту і Церкву” // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 356-358.

10. Доповідь єпископа-помічника Глави УГКЦ владики Любомира Гузара на першому Всеукраїнському християнському конгресі “Примирення – Дар Божий, джерело нового життя” // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 172-174.

11. “Дороговказом для нашої праці буде завішання Патріярха Йосифа: завершити наше церковне новонародження патріярхатом” (Слово Патріярха Мирослава-Івана перед Оперним театром у Львові) // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С.33-38.

12. “Досвід християнських Церков у побудові громадянського суспільства” : Звернення Предстоятелів християнських Церков до християн та усіх людей доброї волі // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 522-524.

13. Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі // Документи Другого Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів : Свічадо, 1996 р. – С. 499 – 621.

14. Єленський В. Відлуння подій 1997-го / Віктор Єленський // Людина і світ. – 1998. – № 1. – С. 2-12.

15. Єленський В. Перспективи розвитку української системи церковно-державних відносин / Віктор Єленський // Релігійна свобода : історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. Науковий щорічник / За заг. ред. Колодний А. М. – К. : Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, 1998. – С. 60-67.

16. Єленський В. Restitutio in integrum / Віктор Єленський // Людина і світ. – 1999. – № 7. – С. 30-36.

17. Звернення блаженнішого Любомира кардинала Гузара до вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі з приводу річниці терористичних актів в Америці // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 267-268.

18. Звернення блаженнішого Любомира до преосвящених владик, монашества, мирян Української греко-католицької Церкви та всіх людей доброї волі [з приводу воєнних дій в Іраку] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 281-282.

19. Звернення Бюро з питань екології Києво-Галицького Верховного Архиепископства УГКЦ щодо проблем, пов'язаних з весняними підпалами рослинних залишків // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 446-448.

20. Звернення владик Української греко-католицької церкви з нагоди проведення референдуму 1 грудня 1991 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С.51-52.

21. Звернення владика Любомира Гузара до священнослужителів Львівської Архиепархії про їхню позицію під час виборчої кампанії // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 165.

22. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до українського народу із закликом до молитви за Українську державу // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С.488-489.

23. Звернення Глав християнських Церков України до українського народу з приводу 70-ліття Голодомору в Україні 1932-1933 років // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С.460-461.

24. Звернення до старших членів Української греко-католицької церкви з нагоди завершення Патріаршого собору “Молодь у Церкві третього тисячо-

ліття” // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С.429-433.

25. Звернення єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з приводу надмірного вживання алкогольних напоїв // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 226-229.

26. Звернення єпископів Української греко-католицької церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 154-162.

27. Звернення керівників християнських церков України до держави та українського народу щодо питання абортів // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 464-467.

28. Звернення керівників християнських церков України до співгромадян напередодні другого туру виборів Президента України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 469-472.

29. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди підготовки до виборів Президента України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 315-317.

30. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви до вірних та всіх людей доброї волі щодо соціально-політичної ситуації в Україні // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 302-306.

31. Звернення Синоду єпископів УГКЦ до вірних // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Дже-

рела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 258-261.

32. Звернення Синоду єпископів УГКЦ до вірних щодо результатів третьої сесії Патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви, що проходила у червні-липні 2002 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 290-293.

33. Іван-Павло II. Поклинання і місія мирян. Післясинодальне апостольське повчання Святішого отця Івана-Павла II. – Львів : Місіонер, 1998. – 155 с.

34. Інструкції про вибори // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 96-99.

35. Інструкція для священнослужителів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви на передвиборчий час // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 317-319.

36. Катехизм Католицької Церкви. – Жовква : Місіонер, – 2002. – 772с.

37. Компендіум Соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.

38. Лист Блаженнішого Любомира до співгромадян, які брали участь у виборах 31 березня 2002 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 244.

39. Маринович М. Соціальна місія Церкви / Мирослав Маринович // Богословія (Українське богословське наукове товариство, Львівська богословська академія). – 2002. – Т. 66. – Кн. 1-4. – С. 32-44.

40. Маринович М. Українська ідея і християнство або коли гарцюють колоророві коні Апокаліпсису / Маринович М. – К. : Дух і літера, 2003. – 544 с.

41. Музичка І. Служіння мирян / отець Іван Музичка // Богословія (Українське богословське наукове товариство). – 1997-1998. – Т. 61-62. – Кн. 1-8. – С. 179-219.

42. Недавня О. Історичні Церкви України і національні виклики глобалізаційної епохи / Ольга Недавня // Релігія і нація в суспільному житті України і світу : [монографія / ред. Л. О. Филипович]. – К. : Наукова думка, 2006. – Частина IV. – Розд. 3. – С. 219-242.

43. “Обернулася картка історії, настала нова епоха” : Звернення Синоду єпископів Української греко-католицької церкви до українського народу //

Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 64-67.

44. “Обіймімо один одного у вірі, надії, любові!” : Проповідь блаженнішого Любомира під час інтронізації 28 січня 2001 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 564-566.

45. Оголошення для вірних з приводу виборів Президента України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 322.

46. “Один Божий народ у краї на Київських горах” : Слово блаженнішого Любомира, митрополита Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви, з нагоди започаткування повернення осідку митрополита до Києва // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 307-313.

47. Пастирське звернення єпископів УГКЦ до духовенства та вірних з нагоди президентських виборів // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 169-171.

48. Пастирський лист Синоду єпископів Української греко-католицької церкви з нагоди Року Дитини // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 293-296.

49. Плохій С. Вибір / Сергій Плохій // Людина і світ. – 1998. – № 7. – С. 8-12.

50. Постанови двадцять третьої сесії Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви [витяги] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 313-314.

51. Постанови позачергової сесії Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви [витяги] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся

Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 355-356.

52. Привітання на переломі століть [преосвященнішого Любомира Гузара] високопреосвященим і преосвященим владикам, Духовенству, монашеству, мирянству Української греко-католицької церкви в Україні та на поселеннях // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 193-197.

53. “Прийдуть нові, добрі часи” : Звернення Синоду єпископів Української греко-католицької церкви до духовенства та вірних // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 165-168.

54. Проповідь блаженнішого Любомира під час Божественної літургії з нагоди Всеукраїнської прощі до Зарваниці // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 590-591.

55. Проповідь блаженнішого Миросталава-Івана, виголошена під час Служби Божої з нагоди річниці передання Українській греко-католицькій Церкві собору св. Юра у Львові // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 528-530.

56. Проповідь блаженнішого Мирослава-Івана у Духовній семінарії в Рудно // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 531-534.

57. Проповідь блаженнішого Патріарха Любомира під час Божественної літургії з нагоди посвячення в Донецьку церкви Покрови Пресвятої Богородиці // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 589-590.

58. Саган О. Релігія як чинник політичного життя суспільства / Олександр Саган // Релігійна свобода : історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. Науковий щорічник / За заг. ред. Колодний А. М. – К. : Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. – С. 6-14.

59. Слово блаженнішого Любомира на зустрічі з аспірантами Європейського колегіуму польських і українських університетів // Соціально зо-

рієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 269-271.

60. Слово блаженнішого Патріарха Мирослава-Івана до представників обласної та міської Рад Львова [Про сучасний стан справ] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 61-63.

61. Слово Патріарха Мирослава-Івана до народних депутатів Верховної Ради України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С.41-45.

62. Слово Патріарха Мирослава-Івана на обіді 17 липня 1993 року в готелі “Київ” // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 82-83.

63. “Щоб усі були одно”: Соборне Різдвяне послання [1993] єрархії помісної Української греко-католицької Церкви // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 73-76.

64. Щоткіна К. В облозі ідеології / Катерина Щоткіна // Людина і світ. – 2004. – № 7. – С. 11-13.

65. Юраш А. Церква і суспільство: рух однією траєкторією / Андрій Юраш // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008). – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / За заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 625-635.

66. Яроцький П. Митрополит А. Шептицький : між Церквою і політикою / Петро Яроцький // Людина і світ. – 1990. – № 11. – С. 49-54.